

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְשׁוֹנֵינוּ

כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך שבעים ושישה, חוברת שלישית
סיוון התשע"ד

ירושלים התשע"ד

לְשׁוֹנֵי

כתב-עת לחקר הלשון העברית
והתחומים הסמוכים לה

כרך שבעים ושישה, חוברת ג', התשע"ד

תוכן העניינים

	מאמרים
247	משה בראשור
265	זהר עמר
נורית רייך	הזיקה ללשון חכמים במטבע של ברכה
285	מרדכי מישור
303	אהרן ממן
309	חיים א' כהן
319	יעל רשף
327	רבקה בליבויס
345	ונמרוד שתיל
371	קרן דובנוב
	ועידית דורון
	תקצירים באנגלית

V

מסורת הקריאה באשכנז בין מוקדם למאוחר: על חילופי הצורות יְצִיר – יָצוּר – יָצוּר

חיבור הביכורים של פרופ' אילן אלדר הוא חיבורו הגדול והמקיף המתאר את מסורת הקריאה המכונה "קדם אשכנזית"¹, היינו מסורת הקריאה העברית שרווחה באשכנז בין מחציתה של המאה העשירית לתחילת המאה הארבע-עשרה. חיבור זה, המיוסד על עבודת הדוקטור שכתב אלדר אך מרחיב אותה בהרבה תוספת כעיקר, הוא ספר היסוד לתיאור מפורט של מסורת אשכנז כפי שבאה לידי ביטוי במחזורים מנוקדים בני התקופה. הכינוי "קדם אשכנזית" לא בא, כידוע, להוציא את המסורת הזאת מגבולותיה הגאוגרפיים אלא בא לומר דבר על דמותה של מסורת זו שהילכה באשכנז בימים שטרם התגבש בהם המבטא האשכנזי בן שבע התנועות הנכדל מן ההגייה הספרדית בת חמש התנועות.

כאמור, חיבור זה מגיע עד לתחילת המאה הארבע-עשרה. משם ואילך התפתחה מסורת העברית באשכנז והלכה ופשטה בכל קיבוצי היהודים באירופה, בעיקר באירופה המזרחית, לאלפי רבבותיהם. עברית הגויה מקבלת את ביטוייה הטוב בסידורי תפילה ומחזורים מנוקדים, וזהו הדבר שעליו סמך אלדר את מחקרו. סידורי תפילה הפכו נפוצים בדרך הטבע עם המצאת הדפוס, ואכן נתמלאה אשכנז מהם הרבה. והנה, כבר בימי הביניים ובעת העתיקה המוקדמת נתנו חכמים דעתם על הכוונת לשון התפילה, ופעולה זו מתגברת ועולה החל מן המאה השבע-עשרה עם תחילת צאתם לאור של סידורי תפילה מדוקדקים ומוגהים, ששמות מגיהיהם ומוציאיהם לאור נקרא עליהם. ראש וראשון לאותם מהדירי סידורי תפילה הוא ר' שבתאי סופר מפשמישל (להלן רש"ס) והבאים אחריו ר' עזריאל ובנו ר' אליה מווילנא, ר' זלמן הענא, ר' יעקב עמדין, יצחק סטנוב ויהודה ליב בן-זאב, וולף היידנהיים, וסוף דבר שבחבורה – ר' יצחק זליגמן בער.² כל אלו, לא זו בלבד שהם מוציאים סידורי תפילה מתוקנים, אלא שהם עושים מלאכתם איש על גב רעהו, ולרוב בדרך של השגה וערעור על מעשי קודמיהם בפרטים רבים. כך הוא זלמן הענא, שבסידורו

* מאמר זה הוא עיבוד הרצאתי בערב העיון שנערך באוניברסיטת חיפה ביום כ"ד באדר א' תשע"ד (24 בפברואר 2014) לכבוד פרופ' אילן אלדר לרגל פרישתו מן ההוראה ועם צאת הספר "נטעי אילן" לכבודו.

1. אלדר, קדם אשכנזית.

2. לסקירת מעשיהם של כל אלו ראה רייף, רש"ס, עמ' 51–62; כהן, דקדוקי, עמ' 258–263.

"בית תפלה" וקונטרס "שערי תפלה", הנלווה אליו והמשמש בסיס לו, בא להשיג על סידורם של ר' עזריאל ור' אליה, וכך הוא סטנוב, שחיבורו הידוע "ויעתר יצחק" אינו אלא מהדורה שנייה של חיבורו "אגרת בית תפלה", שהוא השגות על הענא, וביותר כך הוא חיבור ההשגות "לוח ארש" של ר' יעקב עמדין המשיג על הענא בקצף גדול. הצד השווה שבמדקדים אלו ובמעשיהם שלא נמנעו ברובם מלהגיה בסידור התפילה כרצונם.³ ואין הדברים אמורים בהגהת שגיאות דפוס גרידא, המצויות הרבה בסידורים נפוצים, כי אם בהגהתן ובתיקונן של צורות שנראו להם משובשות ואינן עשויות על פי דקדוק הלשון שלרוב לא נקבע אלא על פי דקדוק לשון המקרא. פעולה ארוכת שנים זו הביאה לשינוי פניו של הסידור האשכנזי מבחינת מראה דקדוק הלשון העולה ממנו, וממילא להרחקת מראה פנים זה ממראה פניה של לשון התפילה הנקוטה בפי בני עדות אחרות שמעשה תיקון והגהה זה פסח עליהן או נגע בהן במידה פחותה.

במסגרת זו אציג משהו מן המוקדם והמאוחר שבמסורת הקריאה באשכנז. לעניין "מוקדם" יהיה חיבורו של אלדר בסיס ויסוד, ולעניין "מאוחר", אפליג אל המאות המאוחרות של האלף השני ועד לימינו ממש.

תידון כאן המילה יְצוֹר, מקבילותיה וחלופותיה, ומה שעלתה לה במהלך הדורות. מילה זו שלוש צורות חלופיות לה שנתלבטו בה מדקדיקי הסידורים. יְצוֹר בשווה וחלופתה יְצוֹר בקמץ, ולעומתן חלופת שתיהן: יְצִיר. שונה יְצִיר משתי החלופות יְצוֹר/יְצוֹר שהיא מילה שאינה נקרית במקרא ותולדתה בתקופת חז"ל, כגון בלשון הברכה שמשבע ברכות הקידושין: "שמח תשמח רעים האהובים כשמחך יצירך בגן עדן מקדם", ומשם הלאה בספרות המדרש והרבה בפיוט הארץ-ישראלי. לעומתה יְצוֹר/יְצוֹר היא צורה שאפשר לראות את יסודה במקרא, שבו היא נמצאת במקום אחד בלבד ובצורה נטויה: "וְתַכֵּה מִפְעַשׁ עֵינֵי וְיִצְרֵי כָּצֵל כְּלָם" (איוב יז 7), ופירש רש"י: "וְיִצְרֵי – איברים שאני נוצר בהם", והוא הפירוש המקובל. והתרבה מאוד שימושה של מילה זו ביחיד ובריבוי – יְצוֹר – יְצוֹרִים – במשמעות של 'ברייה', בתפילה, בפיוט ובמדרש.⁴

צד שווה יש לצורות יְצוֹר, יְצִיר, שכך, ביו"ד שוואית, היא קריאתן המקובלת. יְצִיר מוכרת יפה מפיוט "אדון עולם": "בטרם כל יְצִיר נברא", ואין איש מהרהר אחריה;⁵

3. יוצא מכלל אלו ר' יעקב עמדין, שרובי השגותיו על הענא באו לרחות תיקונים המבקשים לשנות מסורת קריאה נהוגה ומושרשת.
4. אכן אין הכול מסכימים לזהות שבין יְצִירי שבמקרא ליְצוֹר 'ברייה' שבלשון חז"ל. בן יהודה הציבם במילונו כשני ערכים: יְצִיר של לשון מקרא לעצמו (ויעוין שם, עמ' 2128 הערה 2, דבר ההתלבטות בפירושו) ויְצוֹר של לשון חז"ל לעצמו, וכך עשה לפניו בין "האוצר" (אלא שלצד יְצוֹר העמיד חלופה: יְצוֹר). אף במילונו של אבן שושן שני ערכים הם, אך לא כן במילונו של יהודה גור לפניו, שכללם בערך אחד בן שתי הוראות: אבר; דבר נוצר, בריה.
5. וכך גם מושר בפי כול, ובדורנו אף בהלחנה מחודשת שפשטה ברכים.

יצור מוכרת הן מלשון התפילה – בעיקר מברכת קדושת היום שבתפילת העמידה לראש השנה: "ויבין כל יצור כי אתה יצרתו" – הן מן העברית המהלכת, שמילה זו רגילה בה בצורתה זו, וגם עליה דומה שאין איש מערער. בספרו הנזכר של אלדר באות העדויות לשתי מילים אלו מן המחזור האשכנזי הקדום, ושתייהן אכן כצורות המוכרות: יציר, יצור.⁶ והנה, עוררין על שתי צורות אלו כהווייתן – יציר, יצור – יצאו בזמנים שונים, מוקדמים ומאוחרים, והמערערים לדבר אחד נתכוונו: לשנות את המצוי בפי כול וממילא את המנוקד בסידורים ובמחזורים. חלק מן המעשים הללו מוצא את ביטויו בסקירתו התמציתית של אלדר על יצור עם ההפניות הביבליוגרפיות הממצות שבו.⁷ ראשון המערערים על צורת יצור הוא ר' אברהם אבן עזרא, שכתב בספר צחות, שער השמות:⁸

מלת יָקוּם אין על משקלה⁹ [...] על כן יטעו האומרים יצור על משקלו, והראוי להיות היוד קמוץ בקמץ גדול כמו ידוע שָמור יָלוד כי היא פעול והיוד שורש ואיננו נוסף...

דומה שהערתו זו של אבן עזרא לא עשתה רושם על הדורות הבאים ולא הביאה להמרת יצור ביצור, שכן צורת יצור צורה איתנה היא בנוסח התפילה. אף אפשר שממילא עדיין הילכה במחזורי אשכנז צורת יציר ולא יצור בתפילת ראש השנה, צורה שיסודה אינו במקרא כי אם בלשון חז"ל ועל כן אין מקום לערער עליה מצד לשון המקרא.

ואולם עדות לקריאה יצור, וכמעשה של תיקון, יש לנו בתחילת המאה השבע-עשרה בדברי רש"ם בסידורו. הוא עצמו הניח את שתי הצורות יציר יצור, כמקובל, יציר ב"אדון עולם" ויצור בברכת קדושת היום של ראש השנה. על יציר לא העיר דבר, אך בבואו ליצור שבתפילת ראש השנה העיר הערה שיש בה עניין וזה לשונו:¹⁰

יצור. כ"ה [=כן הוא] ככל הסדורים שלנו גם בסדורי קלף ובסדורי ספרד היו"ד בשב"א והעי"ן במלאפון"ם והוא שם דבר כמו שכתב הרד"ק במכלול¹¹ בשער השמות במשקל פעול שהפ"א בשב"א והעי"ן במלאפון"ם וז"ל יצור –

6. אלדר, קדם אשכנזית, עמ' 113, 247. יצוין שבמחזור וורמייזא (ב, 10) הנוסח בתפילת ראש השנה: "ויבין כל יציר כי אתה יצרתו" (וכן במקום אחר, בכרך א של מחזור זה, ושם בניקוד המנוגד לכתב. ראה להלן הערה 20), ונוסח זה מקוים גם בסידור פראג רע"ו. וראה גם סץ, מבוא, עמ' רמט (צוין שם לסידור פראג רע"ו אך לא למחזור וורמייזא). בסידור פראג רע"ט: "וידע כל פועל כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו".

7. אלדר, קדם אשכנזית, עמ' 247.

8. מהדורת גבריאל הירש ליפמאן, פיורדא תקפ"ז, לט ע"א.

9. כלומר, אין עוד במקרא מילה הרומה לה במשקלה – יפול – שורש ע"ו ביו"ד מוספית.

10. סץ, סידור רש"ם, ג, עמ' 639. הניקוד כאן מידי.

11. ראה ספר מכלול, מהדורת רישנברג, ליק תרל"ב, קנ"ג ע"ב.

ויצורי כצל כולם (איוב י"ז) עכ"ל [...]¹² ושמעתי מפי קצת חזנים שהיו אומרים יצור היו"ד בקמץ וכוונתם לומר שהוא פעול ולא שם, וכבר נדחה התחכמותם לעיל במלת פועל כי הכול אחד.

לצד העדות שיש בדברים אלו על הצורה יצור בשווא הנהוגה "בכל הסדורים שלנו" ודחיית ההגייה בקמץ הנהוגה "בפי קצת חזנים", באים לידי ביטוי בדברי רש"ס אלו שתי האפשרויות התאורטיות באשר לצורה יצור והדרך להכריע ביניהן כאן, במקום זה שבתפילת ראש השנה. צורת יצרי שבמקרא, שאותה מציין רש"ס לענייננו, אין בה כדי להכריע בדבר צורת היחיד, אם יצור אם יצור, ואכן כבר רד"ק ציין בספר השרשים (שורש יצר) שמילה זו יכולה להתפרש הן כבינוני פעול (ואם כן, צורת הנפרד שלה היא יצור) הן כשם, ובלשונו: "וְיִצְרֵי כצל כלם" – כלומר איברי היצורים, או הוא שם". לדחיית מנהגם של אותם "קצת חזנים" ההוגים כאן "ויבין כל יצור כי אתה יצרתו" נצרך אפוא רש"ס לראיה, שכאן, במקום זה, אין זה בינוני פעול, וראייתו היא מן ההקבלה אל המילה פועל שברישה של משפט זה: "וידע כל פועל כי אתה פעלתו". מה פועל שברישה הוא שם, אף יצור שבסיפה הוא שם, ואם כן מתחייב שיהא יצור ולא יצור.

ואולם עצם צורת פועל המשמשת כאן צריכה ביאור: המשפט הזה כולו שבתפילת ראש השנה כפי שהוא מוכר בסידורים שלנו כך הוא: "וידע כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו". ואולם הגרסה הקדומה של הרישה אינה "וידע כל פועל" כי אם "וידע כל פועל כי אתה פעלתו". גרסה נושנה זו ידועה מקטעי הגניזה,¹³ ובאשכנז היא מקוימת במשך דורות רבים, ואף בזמנו של רש"ס, כלומר במאה השבע-עשרה. כך הוא קבע אותה בסידורו וכך העיר עליה:¹⁴

כ"ה [=כן הוא; כלומר, פועל] בכל הסדורים שלנו גם בסדורי קלף¹⁵ ובקצת סדורי ספרד, הפ"א נקודה בחול"ם והעי"ן בפתח [...] אך בקצת סדורי ספרד מצאתי כתוב וידע כל פעול¹⁶ [...] וכן שמעתי מפי קצת חזנים שהיו מתפללים בר"ה והיו אומרים פעול בקמ"ץ ומלאפו"ם, ואפשר שהחזנים ההם סמכו על קצת סדורי ספרד שנקוד בהם כן, ובאמת המגיה שהגיה אותם הסדורים כוונתו רצויה אבל פעולתו אינה רצויה כי כוונתו היתה כדי שלא יטעה האדם ויקרא העי"ן בצר"י ויהיה עניינו בינוני [...], אבל באמת הוא התחכמות שלא לצורך [...] לכן אין לשנות נוסח הסידורים שלנו, וכל המשנה ירו על התחנתונה.

12. בדילוג כאן מבאר רש"ס את סיבת היו"ד הנחה בצורת יצרי, וכידוע בדקדוק.

13. וכך נקבע על פיהם במאגרים של המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה.

14. סק, סידור רש"ס, ג, עמ' 638.

15. ראה גולדשמידט, ר"ה, עמ' 11 הערה 5.

16. אכן כך הוא גם נוסח הרמב"ם ב"סדר תפלות כל השנה" שלו, וראה גולדשמידט, מחקרי, עמ' 210 (וציין אצל סק, מבוא, עמ' רמט).

נוסח מוקדם זה, "וידע כל פועל" שקיימו רש"ס, נתקיים גם בדורות שלאחריו. כך בסידורם של ר' עזריאל ור' אליה¹⁷ וכך אף ב"בית תפלה" של הענא (נח ע"ב). אלא שעל גרסתו זו של הענא, המשקפת עדיין נוסח ישן, השיג ר' יעקב עמדין ותיקן פועל, תוך שהוא מגנה, כדרכו, את הענא ש"בבית תפלה הציג פועל כאשר מצא באיזה סודר מבלי בחינה והתבוננות"¹⁸.

אף סטנוב השיג על הענא בדבר הזה וקבע ב"אגרת בית תפלה" שלו פועל תחת פועל וחזר וקבע כן ב"ויעתר יצחק"¹⁹, ומשם ואילך הפך נוסח מתוקן זה לנוסח המהלך. כך הוא אצל היידנהיים (ר"ה, ה ע"ב), וכך הוא אצל בער (עמ' 388), שציין במפורש לסטנוב ב"ויעתר יצחק"²⁰, ולמעשה כך הוא בפי הכול בימינו.²¹ מכאן יובן אפוא פשר הדברים שכתב רש"ס על יצור שתוקן בפי מקצת חזנים ליצור, שהיא התחכמות מעין אותה התחכמות של מקצת החזנים שנשמע מפייהם פועל תחת פועל. נחזור לעניין יציר, יצור ומה שעלתה להם בסידורי אשכנז המתוקנים. ר' עזריאל ור' אליה דבקים במקובל, וכמעשהו של רש"ס: יציר ב"אדון עולם", ויצור בתפילת ראש השנה. הענא תיקן את יציר שבאדון עולם ליצור (!): "בטרם כל יצור נברא". תיקון זה בא כבר בחיבורו המוקדם "בנין שלמה" (דף ג) ואחר כך, הלכה למעשה, ב"שערי תפלה" (סימן ז) ובסידורו "בית תפלה" (ג ע"ב). בתפילת ראש השנה הניח, כאמור לעיל, את הצורה המורגלת יצור (בית תפלה, נח ע"ב). סיכומו של דבר, נקט הענא את יצור תמיד, שהיא צורה שיסודה במקרא, תוך שהוא פוסל את יציר. על פסילה זו השיג עליו ר' יעקב עמדין (לוח ארש, סימן ד) וזה לשונו:

אכן אצלי אין ספק שהנוסחא הישנה יציר בחירק היא הנכונה וברברי רבותינו ז"ל נמצא לרוב שישתמשו בשם זה כמו שאמרו "יציר כפיו של הקדוש ברוך הוא" וברכת הזיווג "כשמחך יצירך" [...]. והרבה חבריהם, וידוע שבעלי השירים והפיוטים השתמשו גם הם בלשון חז"ל כמו שלא נמנעו ממנו רבותינו ז"ל בתקוני תפלותינו וברכותינו בהרבה מקומות.

הנה קיים כאן ר' יעקב עמדין את הצורה השגורה – יציר – תוך שהוא מביא לה

17. בשלוש מהדורותיו: מהדורה א, נח ע"ב; מהדורה ב, ב ע"ב (בעימוד נפרד), מהדורה ג, פז ע"א.
18. לוח ארש, סימן ד (מהדורת יצחקי, עמ' יב ואילך). אכן נעלם מר' יעקב עמדין שבצורת פועל קיים הענא דווקא את הנוסח הישן המצוי לאו דווקא "באיזה סודר".
19. אגרת בית תפלה, סימן שפט, ל ע"ב; ויעתר יצחק, סימן שפט, סג ע"א.
20. ואולם במקום אחר בסידורו לא חש בער לתקן. בסילוק "אלהים אל דמי לך" לפרשת זכור (עמ' 669): "וידע כל פועל כי לא שְׁכַחְתָּ, וְיָכִין כָּל יָצוֹר כִּי שָׁמַם שְׁכַחְתָּ" – הויתר את פועל על מכוננו אך ניקד יצור לשיטתו, וכמבואר להלן. במחזור וורמייזא כאן (א, 14 ע"ב): פועל [...]. יצור (כתיב וי"ו אך נקוד חיריק; וראה לעיל הערה 6. מנקדי שני כרכי מחזור וורמייזא שונים הם, אך שניהם מנקדים בצורה המכוונת ליציר).
21. עם זה יצוין שבסידור "אזור אליהו", הערוך על פי דעת הגר"א, קיימו את הנוסח הישן: "וידע כל פועל". וראה הערת המהדיר בעמ' שע שם.

ראיה ממה שנמצא בלשון חז"ל, וכגישתו המקבלת את ביטוייה גם במקומות אחרים. הוא אף שת לכו לעובדה שמדובר כאן בשיר ופיוט, כלומר בסוגה שמתבקשת בה לכאורה דבקות יתרה בלשון מקרא, ועל כך הוא אומר ש"ידוע שבעלי השירים והפיוטים השתמשו גם הם בלשון חז"ל".

אשר לַיצור בקמץ – את הצורה הזאת העמיד סטנוב בסידורו "ויעתר יצחק" (קו ע"ב) וציין שם בגיליון לדברי אבן עזרא ולמה שכתב בחיבורו "ויעתר יצחק" (סימן יג).²² תיקון זה מתקשר למעשה התיקון המפורש שלו שהזכרנוהו לגבי הרישה של המשפט "וידע כל פועל כי אתה פעלתו", שאותו ראה סטנוב לתקן ל"וידע כל פועל כי אתה פעלתו", ומכאן ברור גם התיקון של יצור לַיצור, המקבל את חיזוקו מַפְעוּל הקודם לו והשומר על המקצב הנכון: "וידע כל פועל כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו" – צורת בינוני פעול בשתי הצלעות.²³ בעקבות סטנוב הלך, כצפוי, יהודה ליב בן-זאב בסידורו "תפלה זכה" (קנט ע"ב),²⁴ שאף בו ננקד יצור, וגושפנקה של אמת וַתִּקַּן לצורה זו נתן וולף היידנהיים, שאף הוא ניקד כך, יצור.²⁵ ב"אדון עולם" השאיר את יציר על מכונו, ודבר זה ברור הוא, שלא תיקנו לַיצור כמעשה הענא, שהרי אין צורה זו בשווא נכונה בעיניו.

בעקבות היידנהיים הלך בער ב"סדר עבודת ישראל". ב"אדון עולם" (עמ' 35) נקט יציר תוך שהוא דוחה את דברי הענא: "ודברי רז"ה בש"ת שלו בטלים", אך בתפילת ראש השנה (עמ' 388) קבע יצור תוך שהוא מביא, כסטנוב, את דברי אבן עזרא.²⁶

22. וקדם וכתב אותם דברים כהשגה על הענא בחיבורו "אגרת בית תפלה" (סימן י), שהוא למעשה מהדורתו הראשונה של "ויעתר יצחק".

23. אגב כך יש להעיר שזיווג צורות זה מקיים גם בנוסח התימנים הדיוס אך לכיוון השווא: וידע כל פועל [...] ויבין כל יצור (תכלאל עץ חיים השלם, ראש השנה ויום כיפור, קג ע"ב ובשאר מקומות).

24. בשער סידור זה צוין במפורש שהוא "מזוקק ומבואר בתבנית סדור ויעתר יצחק".

25. היידנהיים, ר"ה, ה ע"א, וכן לאורך המחזור כולו בכל היקרויותיה של תיבה זו בברכת קדושת היום. בסידור אזור אליהו, עמ' שע, יוחס הניקוד המחודש יצור להיידנהיים, אך, כאמור, קדם לו בזה סטנוב. דרכו של היידנהיים בקבלת רוב הכרעותיו של סטנוב עולה מדבריו המפורשים בעניין זה בהקדמתו למחזור פסח, וראה י' פרנקל, "לחקר תולדות הסידור האשכנזי", מדעי היהדות 41 (תשס"ב), עמ' 35; יצחקי, לוח ארש, עמ' 52–53. עם זאת יצוין שהן סטנוב הן היידנהיים הותירו על מכונו את הצורה יצור להלן, בברכת זכרונות שבתפילת מוסף לראש השנה: "אתה זוכר את כל המפעל, וגם כל היצור לא נכחד ממך" (סידור ויעתר יצחק, קיב ע"א [אך בגיליון באה הערה סותרת הקובעת שהי"ד קמוצה, ואפשר שנשתרבבה הערה זו בטעות מברכת קדושת היום הסמוכה, בעמוד הקודם]; היידנהיים, ר"ה, סג ע"ב). ואפשר לתת טעם לדבר: היצור מתפרש כאן כבריאה כולה, היקום, והוא עומד בהקבלה למפעל, מה שאין כן לעיל במשפט "ויבין כל יצור כי אתה יצרתו", שבו מתפרש יצור (למבקשים לפרש כן) כבינוני פעול – הנברא האחד, כל אחד ואחד מן הנבראים.

26. והוא אף מגלה עקבות בדבר, ושלא כהיידנהיים הוא מנקד כך גם להלן: "וגם כל היצור לא נכחד ממך" (עמ' 400), וראה בהערה הקודמת. וכבר השיג אבינרי (היכל, עמ' 291) על בער

הכרעת היידנהיים – ובער בעקבותיו – לכיוון יצור תוך שינוי המנהג המקובל והנהוג בסידורים השפיע בדורות האחרונים גם על מעשיהם של מקצת מהדירי סידורים ומחזורים מדוקדקים. בעוד רוב בעלי סידורים ומחזורים, לרוב אלו שאין שם מהדיר נקרא עליהם, מוסיפים ומנקדים בתפילת ראש השנה יצור בשווא, כמקובל, הנה מהדירי סידורים שגישתם היא גישה של "דקדוק נכון" הולכים בעקבות היידנהיים ובער המשפיעים. כך נהג יחיאל מיכל זקש, בן המאה התשע-עשרה, במחזורו לראש השנה,²⁷ כך נהג פלטיאל בירנבוים בסידורו ובמחזורו²⁸ שהיו נפוצים מאוד בקהילות אשכנז האורתודוקסיות שבארצות הברית במחצית השנייה של המאה העשרים,²⁹ ובשליש האחרון של המאה העשרים מאמץ את הניקוד הזה דניאל גולדשמידט, חוקר התפילה והפיוט והמהדיר הגדול של המחזור האשכנזי.³⁰ בדרך זו הלך גם שלמה טל במחזור "רינת ישראל" שלו,³¹ ומחזור אחרון זה שהזכרתי, שקנה אחיזה לא מבוטלת במגזר הדתי-לאומי, הוא הגורם שאפשר לשמוע כיום את ההגייה יצור בקמץ מפי כמה שליחי ציבור במגזר זה. מי יגלה עפר מעיניך ר' שבתי סופר, שהעדת לפני כארבע מאות שנה על מה ששמעת "מפי מקצת חזנים שהיו אומרים יצור בקמץ" וכתבת עליהם "וכבר נדחה התחכמותם".

עם זאת, מן הסידורים החדשים המוהדרים בימינו יש לציין את סידור "קול תפילה" שבהוצאת חורב (ירושלים תשע"א), בעריכתו ובהתקנתו של בנימין אליצור, שלא נפתה לשינוי זה ממסורת מושרשת בת מאות בשנים והוא מוסיף ומקיים את יצור השגורה, בשווא.

לסיכום, פרשה אחת זו שהצגתי כאן, יש בה, כפרשות אחרות כמותה, משום עדות על גלגולה של מסורת אשכנז בלשון התפילה ממוקדם למאוחר. את המוקדם הציג לפנינו אילן אלדר בחיבורו הגדול על המסורת הקדם-אשכנזית. רק על יסוד חיבור זה אפשר לקיים לגבי המאוחר "ואידך זיל גמור".

- וקבע ש"דעת יחיד היא". כאמור כאן, לא דעת יחיד היא – בער אך מקיים מה שעשו יחידים לפניו, אלא שהגדיל לעשות וניקד כן גם בברכת זכרונות. את דרכו העקיבה בזה נקטו אחריו גם זקש ובירנבוים הנזכרים להלן.
27. על מחזוריו של זקש ראה גולדשמידט, מחקרי, עמ' 433.
28. בהוצאת Hebrew Publishing Company (הדפסות רבות).
29. עד שנדחו מפני הסידור והמחזורים שבהוצאת Mesora-Artscroll. באלו חזר הגלגל לאחור וננקד יצור, כמקובל.
30. גולדשמידט, ר"ה, עמ' 11 (ובכל שאר ההיקריות לאורך המחזור).
31. אכן בשני מקומות במחזורו, בתפילת מוסף ליום שני של ראש השנה (בלחש ובחזרת הש"ץ) שינה טעמו וניקד יצור בשווא.

קיצורים

אבינרי, היכל = י' אבינרי, היכל המשקלים, תל אביב תשל"ו
 אזור אליהו = סידור אזור אליהו [...] על פי דעת הגר"א, יסדו הרב יהושע כהן ועל
 ידו ישעיהו וינוגרד, השלים [...] דוד כהן, מהדורה שישית, ירושלים תשס"ח
 אלדר, קדם אשכנזית = א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית מהותה והיסודות
 המשותפים לה ולמסורת ספרד, א-ב (עדה ולשון, ד-ה), ירושלים תשל"ט
 בית תפלה = [סידור] בית תפלה, [ניקד והעיר] שלמה הכהן הנקרא זלמן הענא [...],
 יסניץ תפ"ה

בער, סדר עבודת ישראל = סדר עבודת ישראל, [...] מחובר ומסודר [...] על ידי יצחק
 בן אריה יוסף דב המכונה זליגמן בער, רדלהיים תרכ"ח (ד"צ: תל אביב תשי"ז)
 גולדשמידט, מחקרי = ד' גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, ירושלים תשל"ט
 גולדשמידט, ר"ה = מחזור לימים הנוראים לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם [...]
 מוגה, מעובד ומבואר בידי דניאל [...] גולדשמידט, א: מחזור לראש השנה,
 ירושלים תש"ל

היידנהיים, ר"ה = ספר קרובות הוא מחזור ראש השנה [...] מאתי וולף [...] היידנהיים,
 רדלהיים תק"ס

יצחקי, לוח ארש = ד' יצחקי (עורך), לוח ארש [...] לר' יעקב [...] עמדין [...] ועל צבאו
 סלע המחלוקת, חיבורי המדקדק רז"ה בנוסחאות התפילה [...], טורונטו תשס"א
 כהן, דקדוקי = ח"א כהן, "דקדוקי לשון התפילה ומסורות אשכנזיות העולות מהן",
 לשוננו סב (תשנ"ט), עמ' 257-283

לוח ארש = ספר לוח ארש [לר' יעקב עמדין], חלק ראשון, אלטונה תקכ"ט (ראה
 גם: יצחקי, לוח ארש)

סטנוב, אגרת בית תפלה = י' סטנוב, אגרת בית תפלה, ברלין תקל"ג
 סטנוב, ויעתר יצחק = י' סטנוב, סדר ויעתר יצחק, פסקי הגהות על סדר התפלה [...],
 וינה תקע"ה

סידור ויעתר יצחק = י' סטנוב, סידור ויעתר יצחק, ברלין תקמ"ה
 סידור ר' עזריאל ור' אליה = סדר תפלה מראשית השנה ועד אחרית השנה, יצא לאור
 ע"י [...] מוה"ר עזריאל [...] ובנו מוה"ר אלי, פרנקפורט דמיין תס"ד. [מהדורה שנייה
 (בשם "דרך שיח השדה"): ברלין תע"ג; מהדורה שלישית: ווילמרשדארף תפ"א
 (ועתה במהדורת תצלום עם תוספות ונספחים מידי יצחק סן, טורונטו תשס"ז)]
 סן, מבוא = י' סן, מבוא ליקוטים מלואים ונספחות לסדור מהרש"ס, בלטימור תשס"ב
 סן, סידור רש"ס = י' סן ד' יצחקי וד' סלמון (מהדירים), סדור [...] מה"ר שבתי
 סופר, א-ג, בלטימור תשמ"ז-תשס"ב

רייף, רש"ס = S. C. Reif, *Sabbethai Sofer and his Prayer Book*, Cambridge 1979
 תפלה זכה = תפלה זכה, כוללת התפלות מכל השנה מזקקות [...] עפ"י משפט
 הלשון [...] על ידי יהודה ליב בן זאב ז"ל, וינה תקע"ו